

ÚSH SEKTORLÍ EKONOMIKA TÚSINIGI HÁM ONÍN KEMSHILIKLERI

Uzakbaev K.K.

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı Geografiya oqıtıw metodikası kafedrası assistent oqıtıwshısı

Jaksımuratov A.B.

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı Geografiya hám ekonomikalıq bilim tiykarları tálim baǵdarı 2-kurs studentı

Turǵanbaev D.N.

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı Geografiya hám ekonomikalıq bilim tiykarları tálim baǵdarı 1-kurs studentı

ANNOTACIYA

bul ilimiy maqalada ekonomika xızmetiniń sektorlarǵa bóliniwi, bul baǵdardaǵı teoriyalar analizi haqqında sóz baradı.

Tayanış túsinikler: K.Klark, J.Furastie, D.Bell, Jigirmanshı ásiridin ullı úmiti, birlenshi, ekilemshı, úshlemshı sektor, industrial, postindustrial, jalpı ishki ónim, sawda, transport, baylanıs, turizm, qarjı xızmeti, densawlıqtı saqlaw xızmetleri.

KIRISIW

Klassikalıq ekonomika xızmetiniń sektorlar hám podsektorlar boyınsha ajratadı. Ónim túri boyınsha birlenshi, ekilemshı, úshlemshı sektorlar ajralıp turadı. Olar, óz nábwetinde, podsektorlarǵa bólinedi. Francuz ekonomisti Jan Furastie Klarktiń gipotezasın elede jetilistirip, óziniń «Jigirmanshı ásiridin ullı úmiti» (1949) kitabında mámleketiń ekonomikalıq rawajlanıwın úsh sektor menen salıstırıw hám ekonomikası kem rawajlanǵan mámleketiń ekonomikalıq rawajlanıwın birlenshi sektorǵa, ortasha rawajlanǵan mámleketler ekilemshı hám rawajlanǵan mámleketler úshinshı sektorǵa kiredi degen pikirdi qollap-quwatladı.

Furastie mámleketiń ekonomikalıq rawajlanıwın hár bir sektorda bánt bolǵan jumısshı kúshi menen baylanıstıradı hám tómendegi kóz qarastı bildirdi. Mámleket ekonomikasınıń rawajlanıwı ushın miynetke jaramlı xalıqtıń 70 % úshinshı sektorda, 20 % ekinshı dárejeli sektorda hám 10 % birinshı sektorda bánt bolıwı kerek.

Tiykarǵı bólim. Ekonomika tarmaqları tiykarınan islep shıǵarılǵan ónimler túrine qarap qurıladı. Bul túrdegi sıpatlamaǵa múrájáát etken birinshı ekonomist

avstraliyalı Kolin Grant Klark edi. Ol óziniń «Ekonomikalıq rawajlanıwdıń shártleri» atlı fundamental jumısında (1940) hár túrli ekonomikalıq xızmet túrlerin ónim klasına qarap bóliw maqsetinde úsh sektordıń gipotezasın alǵa súrdi. Sonday-aq, Klark jalpı ishki ónimdi (JIÓ) milliy ekonomikanı analiz etiw ushın tiykar sıpatında isletken birinshi ilimpaz bolǵan. Solay etip, *birlemshi* (awıl xojalıǵı hám qazıp alıwshı taw-kán sanaatı), *ekilemshi* (islep shıǵarıwshı sanaat) hám *úshlemshi* (xızmetler tarawı) sektorlar ajıralıp turǵan. Bul sıpatlama keń tarqalǵan hám búgingi kúnde kóplegen ekonomistler tárepinen qollanıladı [13].

Klarktıń gipotezası boyınsha ekonomika tómendegi sektorlardan ibarat. Birlemshi sektor tómendegi bóleklerden quralǵan: awıl xojalıǵı, balıq awlaw, kán sanaatı, toǵay xojalıǵı. Ekilemshi sektor birlemshi ónimlerdi (shiyki zat) tutınıw tovarlarına ózgerledi hám aylandıradı. Ekilemshi tarmaqlar birlemshi tarmaqlar sıyaqlı podsektorlarǵa bólinedi: sanaat, qurılıs, qazıp shıǵarıw, energiya islep shıǵarıw. Úshinshi sektor yaki xızmetler tarawı materiallıq baylıq keltirmeydi, al xalıqtıń mıtájligin qanaatlandırıw ushın xızmetlerdi usınadı. Bul sektor sawda, transport, baylanıs, turizm, qarjı xızmeti, densawlıqtı saqlaw xızmetlerin óz ishine alıwın aytıp ótedi.

Úshinshi sektordıń ósiwi nátiyjesinde onnan óz aldına kishi tarmaqlar ajıratılmaqta. Jigirmanshı ásirdeń 70-jıllarında D.Bell úsh sektordıń janında jáne eki sektordı ajıratadı: tórtlemshi (*quaternary*) hám beslemshi (*quinary*). Onıń usınısı boyınsha úshinshi sektor transport hám kommunal xızmetlerdi óz ishine alǵan halda, sawda, finans, qamsızlandırıw hám kóshpes múlk penen baylanıslı processler tórtlemshi sektorǵa kiritildi. Besinshi sektorǵa densawlıqtı saqlaw, bilimlendiriw, dem alıw, izertlew iskerligi hám mámleketlik shólkemleri kiritildi [14].

Ayırım ilimpazlar Kolin Klarktıń alǵa súrgen pikirin durıs esaplap, ekonomikanı úsh sektorǵa bólgen anıq hám tek ǵana ekonomistler emes, basqa taraw wákilleri de túsiniwge qolay dep esaplaydı.

Biz klassikalıq ekonomika xızmetin házirgi kúnde 5 sektorǵa bólgenin durıs dep esaplaymız. Sebebi XXI ásir xabar kommunikaciýalar rawajlanǵan ásirde xızmetler tarawın ózinde jámlegen úshinshi sektordıń dúzilisi júdá quramalı bolıp, D.Bell ajıratqanday jáne eki bólimge, al ekonomikanı bes sektorǵa bólgen durıs.

Ekonomikanıń úshinshi sektori xızmet kórsetiwde óz ishine alǵanı menen, xızmet kórsetiwde óz nábwetinde bir neshe bólimge bólinip ketken. XXI ásirde informacion texnologiyalar rawajlanıwı menen internet xızmetleri, internet arqalı bolsa internet magazinler, xızmet ónimi kózge kórinbeytuǵın elektron tarawlar rawajlandı. Sonıń ushın xızmetlerdi iskerlik xızmetine qaray sektorlarǵa bólgen durıs dep esaplaymız.

Juwmaqlaw. Juwmaqlap aytqanda, ekonomikanı sektorlarǵa bóliw máselesinde usınday qarama-qarsı pikirler júzege kelgen. Biraq, kópshilik ilimpazlar atap aytqanda D.Bellde ekonomikanı úsh sektorǵa bóliwdi qollap-quwatlaydı.

Solay etip, úyrenilip atırǵan ilimiy baǵdar quramalı dúziliske iye bolıp, zamanagóy ekonomikalıq mákanda postindustriyadan keyingi ekonomikanı qalıplestiriwde tiykarǵı rol oynaydı.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR: (REFERENCES)

1. Iskenderov A. B., Jaksimuratov A. B. ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍNDA SOCIALLIQ TARAWDÍ RAWAJLANDIRÍWDA ÁMELGE ASÍRÍP ATÍRǵAN IS-ILAJLAR // *Educational Research in Universal Sciences*. – 2023. – T. 2. – №. 6. – C. 225-229.
2. Iskenderov, A. B., Uzaqbaev, Q. K., Sharibaev, A. M., & Djanabaev, I. B. (2019). Turizm hám rekreaciyalıq geografiya” páninen oqıw-metodikalıq qollanba. *Nókis-2019*, 128.
3. Jaksimuratov A., Amidullaev B., Turdimuratova A. TURIZM GEOGRAFIYASING KELIB CHIQISH VA RIVOJLANISH TARIXI // *Научный Фокус*. – 2023. – Т. 1. – №. 3. – С. 389-392.
4. Turdimambetov, I., Joldasov, A., Iskenderov, A., & Uzaqbaev, Q. (2022). Qaraqalpaqstanm ekonomikalıq ham sociallıq geografiyasi.
5. Turdimambetov I. R., Uzaqbaev Q. K., Oteuliev M. O. TERRITORIAL FORMATION OF THE EDUCATION SYSTEM IN IMPROVING THE QUALITY OF LIFE OF THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF KARAKALPAKSTAN // *Экономика и социум*. – 2020. – №. 12 (79). – С. 276-279.
6. Turdimambetov I. R., Uzaqbaev Q. K., Niyazimbetova G. CURRENT STATUS OF MEDICAL SERVICES IN THE REPUBLIC OF KARAKALPAKSTAN // *Science and education in Karakalpakstan*. – 2020. – Т. 2. – С. 104-108.
7. Tursinbaevna, Gaypova Roza, and Uzaqbaev Qoblan Keunimjay Uli. "Territorial Location Of Medical Services To The Population In The Republic Of Karakalpakstan." *The American Journal of Applied sciences* 2.11 (2020): 28-33.
8. KEUNIMJAY-ULI, UZAKBAEV KOBLAN. "Aholiga xizmat ko'rsatish sohalarini tadqiq etishning ilmiy-uslubiy asoslari." *Fan va jamiyat* (2022).
9. KEUNIMJAY-ULI, UZAKBAEV KOBLAN. "Xaliqqa xizmet ko'rsetiw tarawları ekonomikasini'geografiya ilimindegi orni." *Fan va jamiyat* (2019).
10. KEUNIMJAY-ULI, UZAKBAEV KOBLAN. "Geografiya boyinsha mag'liwmatnama." *NMPI baspaxanası* (2017).
11. KEUNIMJAY-ULI, UZAKBAEV KOBLAN. "Qaraqalpaqstan Respublikasin ekonomikalıq rayonlastiriwdin'geografiyalıq tiykarları." *Fan va jamiyat* (2023).
12. Uzakbaev K.K., Baltabaev, O.O., Jaksimuratov, A.B., Eshiniyazov, B.A. GEOGRAPHICAL BACKGROUND OF ARAL GEO-ECOLOGICAL DISASTER //

ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА И СОВРЕМЕННАЯ НАУКА. – 2023. – С. 3-7.

13. Анисимова В. В., Романова И. А., Некрасова М. Л. География сферы обслуживания (третичный сектор экономики): учебное пособие. – Scientific magazine" Kontsep, 2014.

14. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. – 2004.

15. Узакбаев К. К. АҲОЛИГА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАЛАРИ ГЕОГРАФИЯСИДА ЯРАТИЛГАН НАЗАРИЯЛАР ТАҲЛИЛИ //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 17. – С. 919-929.

16. Узакбаев К. К. АҲОЛИГА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАЛАРИНИ ҲУДУДИЙ ТАШКИЛЛАШТИРИШ //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 14. – С. 233-240.

17. Узакбаев К. К. ҚИШЛОҚ ЖОЙЛАРДА АҲОЛИГА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАЛАРИНИ ҲУДУДИЙ ТАШКИЛ ЭТИШ //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 17. – С. 845-857.

18. Утепова Г. Б., Узакбаев К. К. РОСТ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАРАКАЛПАКСТАН И ЕГО ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ //Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 1121-1130.